

Netwerken en werkloosheid

De invloed van sociale hulpbronnen op het gedrag van werklozen op de arbeidsmarkt en de gevolgen van werkloosheid voor participatie en isolatie

Het geheel aan contacten dat iemand met anderen onderhoudt en het totaal aan hulpbronnen dat die persoon via deze contacten kan mobiliseren vormt het sociale kapitaal van die persoon. Dit kan van bijzondere betekenis zijn in situaties van werkloosheid. Uit het onderzoek, waarvan in dit artikel verslag wordt gedaan, blijkt dat werklozen die over meer sociale contacten beschikken, eerder terugkeren in het arbeidsproces. Naarmate de contacten 'beter' zijn, leiden ze ook tot banen van hogere kwaliteit. Dat laatste geldt vooral voor werklozen die een hogere maatschappelijke positie hebben gehad. Gegeven deze uitkomsten is de vraag van belang wat de gevolgen zijn van ontslag en voortdurende werkloosheid voor de sociale contacten die mensen onderhouden. Raken werklozen snel sociaal geïsoleerd of teren ze maar weinig in op hun sociaal kapitaal? De onderzochte werklozen blijken er vrij goed in te slagen hun persoonlijke netwerken in tact te houden.

1. Inleiding

De meeste mensen staan niet alleen in het leven; zij hebben contacten binnen familie en gezin, met vrienden en kennissen en collega's. Velen zijn lid van verenigingen of andere vrijwillige organisaties. Het geheel van contacten dat mensen met anderen onderhouden noemen we hun sociale netwerk. Dit netwerk kan een belangrijke sociale hulpbron zijn als mensen bepaalde doelen willen verwezenlijken. Het sociale netwerk waarover iemand beschikt kan in theoretische zin nog specifiek worden geïnterpreteerd als het sociale kapitaal (Bourdieu 1978; Lin 1982; Flap 1985, 1987). Iemand's sociale kapitaal is onder meer een functie van

- a. het aantal mensen waarvan men steun kan verwachten, en
- b. de hulpbronnen waarover die mensen beschikken.¹

Sociaal kapitaal is in deze visie een produktiemiddel met behulp waarvan mensen een beter leven kunnen produceren. Mensen willen hun levensomstandigheden verbeteren en daarom investeren zij in sociaal kapitaal al naar gelang hun idee over de te verwachten waarde van toekomstige hulp. Het belang van een sociale relatie, dat wil zeggen

de verwachte waarde van toekomstige hulp van deze persoon, hangt niet alleen af van de in het verleden gedane investeringen, maar ook van toekomstige ontwikkelingen die van invloed zijn op de steun die men aan de in deze persoon verrichte investeringen kan ontfangen. Komt bijvoorbeeld iemands vriend verwacht of onverwacht tot rijkdom, dan worden oude investeringen ineens meer waard, gaat hij daarentegen failliet, dan moeten die investeringen versneld worden afgeschreven. In het algemeen geldt dat hoe sneller de waarde van sociaal kapitaal moet worden afgeschreven, des te geringer de verwachte waarde van toekomstige hulp zal zijn. Ter verkrijging en onderhoud van sociale hulpbronnen, ook van dat gedeelte dat men erft van zijn ouders, moet men investeren in anderen. Dat veronderstelt de aanwezigheid van andere hulpbronnen die geïnvesteerd kunnen worden, zoals tijd, geld en energie. Iemand met meer andere hulpbronnen zal dus waarschijnlijk tevens kunnen beschikken over meer sociale hulpbronnen. Een aantrekkelijke kant van de notie van sociaal kapitaal is dat met behulp daarvan verklaringen kunnen worden gevonden, niet alleen voor de effecten van sociale netwerken op gedrag, maar tevens voor veranderingen in sociale netwerken.

Op enkele levensterreinen, in het bijzonder die van arbeid (Nan Lin, Vaugh en Ensel 1981a; Flap en De Graaf 1985; Campbell, Marsden en Hurlbert 1985) en gezondheid (o.a. Lin, Woelfel en Light 1985; voor een overzicht zie Van de

* Dr. H.D. Flap is universitair docent. N. Lam is doctoraal student. Drs. M. Sprengers is onderzoeksmedewerker in dienst van ZWO en dr. F. Tazelaar is universitair hoofddocent.

Vliert en De Boer 1984) is in empirisch onderzoek aangetoond dat mensen met betere sociale hulpbronnen erin slagen om betere levensomstandigheden, in casu een betere baan en een betere gezondheid, te verwerven. Anderzijds is eveneens uit onderzoek bekend dat mensen hoger op de maatschappelijke ladder meer vrienden en kennissen hebben, die bovendien op hun beurt weer over meer en betere sociale hulpbronnen beschikken (Fischer 1982; McPherson 1981, blz. 332).

Deze ideeën omtrent de rol van sociaal kapitaal willen we toepassen op de situatie van werklozen. De verwachting dat mensen beter zullen leven naarmate ze over meer en beter sociaal kapitaal beschikken geldt zowel voor mensen met als zonder baan, dus ook voor schoolverlaters, huisvrouwen en werklozen. Werklozen zullen al naar gelang ze meer en beter sociaal kapitaal hebben, korter werkloos zijn, minder sociaal dalen bij herintreding van het arbeidsproces, en een grotere kans bezitten de eenmaal verworven baan te behouden.² Omgekeerd zal werkloosheid vanwege achteruitgang in financiën en prestige bestaande sociale relaties onder druk zetten.

Aparte vermelding verdient misschien nog dat hulp van een ander niet altijd uit directe materiële steun hoeft te bestaan, maar dat zeker bij het zoeken naar schaarse zaken, het doorgeven van informatie een hele belangrijke andere functie van iemands netwerk vormt.³ Granovetter (1973) heeft in dit verband gewezen op de bijzondere kracht van zwakke bindingen in de verspreiding van informatie.⁴ Omdat zwakke bindingen veel beter dan sterke bindingen in staat zijn om sociale scheidslijnen te overbruggen krijgen we via zwakke bindingen informatie uit andere sociale kringen dan waarin we zelf verkeren. Niet alleen krijgen mensen hierdoor meer informatie toegespeeld, maar met name ook nieuwe informatie. In zijn boek *Getting a job* laat Granovetter (1974) zien dat juist contacten met mensen waarmee men geen sterke band heeft van belang zijn bij het vinden van een baan. Granovetters redenering is enkele jaren later, mede op grond van empirisch onderzoek, genuanceerd door Lin, Vaughn en Ensel (1981b): de kracht van zwakke bindingen, o.a. bij het zoeken naar een baan, is dat ze omhoog reiken naar personen van hogere status, met andere woorden dat ze klassegrenzen overbruggen. Personen van hogere status beschikken over meer en betere sociale hulpbronnen, en kunnen daardoor iemand die iets zoekt, bijvoorbeeld een nieuwe baan, beter van dienst zijn. Aan zwakke bindingen

valt dus naast een orde-van-grootte-effect (men bereikt er indirect meer mensen mee), ook een kwaliteitsaspect te onderkennen (men bereikt er naar verhouding beter gesitueerden mee). In deze bijdrage wordt voor het gemak alleen het effect van zwakke bindingen op de omvang van iemands netwerk behandeld.

Aan de hand van een aan het begin van de jaren tachtig gehouden onderzoek onder werkloze mannen ouder dan veertig jaar gaan we in op de rol die het sociale netwerk bij werkloosheid speelt. Wat is de invloed van sociale contacten op het gedrag van werklozen op de arbeidsmarkt? Komen werklozen met veel vrienden en kennissen inderdaad eerder weer aan het werk en vinden ze uiteindelijk ook 'beter' werk dan werklozen die minder sociale contacten hebben? Geldt iets soortgelijks voor werklozen met betere hulpbronnen? Bovendien gaan we na hoe de invloed van sociale hulpbronnen verandert indien we rekening houden met enkele andere factoren die mogelijk van invloed zijn op de snelheid en hoogte van herintreding. We willen verder kort stilstaan bij de vraag of werklozen met meer en betere sociale hulpbronnen ook een ander sollicitatie- en zoekgedrag vertonen. Komen ze inderdaad vaker via persoonlijke contacten weer aan het werk? Hoeven ze niet zo intensief te zoeken? Tenslotte behandelen we de vraag wat er gebeurt met de sociale contacten van mensen die werkloos worden en er daardoor meestal qua inkomen en prestige op achteruit gaan. Slagen ze erin hun sociale relaties te onderhouden? En zo nee, welke relaties vallen weg? Is er door deze eventuele verkleining van het sociaal netwerk sprake van sociale isolatie? (vergelijk Sprengers en Tazelaar 1987; Enhus, Glorieux en Van Rossum 1986).

Deze vragen maken deel uit van een meeromvattend onderzoek naar de gevolgen van werkloosheid. In dat onderzoek staat niet alleen de verklaring van arbeidsmarktgedrag centraal, maar ook de verklaring van specifieke mentale reacties zoals wensdenken en berusting. Om die reden ook is gekozen voor een specifieke categorie werklozen. De bedoeling van dit artikel kan dus niet bestaan uit het willen geven van een beschrijving van 'de' werkloze in Nederland. Tevens is het goed te bedenken dat het onderzoek heeft plaats gehad in een periode van nog stijgende werkloosheid.

2. Data en operationaliseringen

De gegevens zijn ontleend aan een door ZWO on-

dersteund onderzoek naar de sociale gevolgen van langdurige werkloosheid. Het veldwerk voor dit onderzoek werd verricht in de jaren 1979-1981. De onderzoekspopulatie bestaat uit getrouwde mannen tussen de 40 en 55 jaar oud die tot hun ontslag in loondienst hebben gewerkt. Het totale aantal onderzochte respondenten bedraagt 242. Het onderzoek is longitudinaal van opzet. Gedurende bijna een jaar werden de respondenten op drie achtereenvolgende meetmomenten geïnterviewd: direct na hun ontslag, 5 maanden later en 10 maanden later. Deze onderzoeksopzet komt zelden voor in het sociaal-netwerkonderzoek. Het grote voordeel is dat zo een bezwaar tegen veel netwerkonderzoek tenminste ten dele kan worden ondervangen, namelijk dat in een één-momentopname moeilijk uit te maken valt wat nu oorzaak en gevolg is. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat er ook een nadeel aan de hier gekozen opzet kleeft: er is geen vergelijkingsgroep opgenomen van mensen die niet werkloos zijn geworden (Enhus et al., 1986, blz. 121). Overigens is dit een kenmerk van veel netwerkonderzoek, bijvoorbeeld op het gebied van gezondheid. Wel kunnen in het onderzoek langdurig werklozen worden vergeleken met herintreders.

De operationalisering van de met het oog op de beproeving van de in dit artikel naar voren gebrachte hypothesen relevante variabelen zijn als volgt:

– *Omvang van het sociale netwerk*: deze is op twee manieren gemeten. Ten eerste door een ongewogen somming over de opgegeven aantallen familierelaties, vriendschappen, kennissen, en lidmaatschappen van verenigingen. Voor de diverse verenigingen is door een drietal beoordelaars geschat hoeveel daadwerkelijke contacten leden in zo'n vereniging op zullen doen. Ten tweede door een gewogen somming van de contacten, waarbij in het bijzonder is gekeken naar het aantal zwakke bindingen. Aan de hand van de vier door Granovetter genoemde criteria ordenen we verschillende soorten contacten op een continuüm van 'sterke' naar 'zwakke' bindingen. Op die manier vinden we aan de ene ('sterke') kant van het continuüm vooral de contacten binnen het gezin, en aan het andere ('zwakke') uiterste min of meer vluchtige contacten met kennissen en leden van verenigingen waarvan men lid is.

– *Kwaliteit sociaal kapitaal*: deze meten we af aan het gemiddelde beroepsprestige van de drie beste vrienden. Om te kunnen vaststellen wie over relatief veel sociaal kapitaal beschikt en wie over weinig, is het beroepsprestige van de vrienden vergeleken met het beroepsprestige van de

laatste functie van de werkloze zelf. Voor het beroepsprestigeniveau van de drie beste vrienden nemen we de gemiddelde waarde.

– *Sociale isolatie*: het verloop van de contactfrequentie met interactiepartners gedurende het jaar van onderzoek is ingedeeld in drie categorieën: ofwel de contacten nemen af, of ze blijven gelijk, of ze nemen toe.

– *Beroepsprestigeniveau*: ingedeeld met behulp van de beroepsprestigeschaal van Ultee en Sixma (1983).

– *Arbeidsmarktsituatie*: beoordeling van vignetten door arbeidsmarktdeskundigen (directeuren en afdelingschefs van gewestelijke arbeidsbureaus) van de kans dat iemand met de kenmerken op het vignet binnen een jaar na ontslag weer werkt.

– *Zoekgedrag*: intensiteit, dit is aantal serieuze sollicitaties per tijdseenheid (maximaal 1 sollicitatie per kwartaal tot meerdere sollicitaties per maand).

– *Snelheid van herintreding*: kwartaal, gerekend vanaf ontslag, waarin nieuwe baan werd gevonden.

– *Wijze van vinden van een nieuwe baan*: ingedeeld naar drie categorieën. Op formele wijze, dat wil zeggen door middel van een personeelsadvertentie of door bemiddeling van het gewestelijk arbeidsbureau; op informele wijze, men heeft via via te horen gekregen dat er een vacature was; en tenslotte op eigen initiatief, dat wil zeggen dat iemand zelf naar een potentiële werkgever is toegestapt en zijn diensten heeft aangeboden.

3. Het sociale netwerk en de terugkeer in het arbeidsproces

Na verwerking van de verzamelde gegevens blijkt dat ruim één op de zes oudere werklozen in het eerste jaar na ontslag geen enkele serieuze poging deed om nog terug te keren in het arbeidsproces. Eén op de zeven deed in dezelfde tijd slechts één poging. Daar staat tegenover dat veertig procent van de ondervraagden in het eerste jaar zeer intensief naar nieuw werk zocht: zij solliciteerden in de tijd dat ze werkloos waren (gemiddeld) tenminste eenmaal per maand, sommigen zelfs meerdere keren per week! De overige ondervraagden nemen wat dit betreft een middenpositie in. Van alle ondervraagden kwam uiteindelijk de helft (123) binnen een jaar weer aan het werk; 37% in het eerste halfjaar en nog eens 14% in het tweede halfjaar. Duidelijk is dat degenen die intensief naar nieuw werk zochten over het algemeen het eerst weer aan het werk kwamen; slechts een zeer klein percentage van de ondervraagden komt in het arbeidsproces terug zonder

daar ook maar één enkele poging voor te doen. Daarmee is natuurlijk niet gezegd dat intensief zoekgedrag *altijd* leidt tot herintreding. De arbeidsmarkt kan zo belemmerend zijn dat men geen werk vindt, hoezeer men er ook naar zoekt.

3.1. Omvang en aard van het sociale netwerk en de snelheid van herintreding

De vaststelling dat mensen over het algemeen niet in een sociaal vacuüm leven laat nogal wat ruimte over voor de mate waarin mensen contacten onderhouden. Er bestaan wat dat betreft opmerkelijk grote verschillen: sommigen hebben erg weinig mensen om zich heen, terwijl anderen een groot aantal familieleden hebben, veel mensen tot hun vriendenkring rekenen en daarbij vaak ook nog lid zijn van één of meer verenigingen. Werklozen vormen hierop geen uitzondering: er zijn tamelijk grote verschillen in de mate waarin zij over sociale contacten beschikken.⁵

Er bestaat zoiets als het 'modaal' sociaal netwerk van een werkloze, dat naast familie bestaat uit enkele vrienden of goede kennissen en de contacten die voortvloeien uit het lidmaatschap van één, of hooguit twee, verenigingen of vrijwillige organisaties. Daarnaast zijn er duidelijk twee extreme categorieën te onderscheiden. Bij één op de vijf oudere werklozen vinden we een uiterst klein netwerk; zij zijn nergens lid van en zeggen bovendien vrijwel geen vrienden of kennissen te hebben. Eén op de acht werklozen heeft daarentegen een bijzonder omvangrijk netwerk; zij hebben veel vrienden en kennissen en zijn van meerdere verenigingen lid.

Als we alle contacten bij elkaar optellen, dan blijkt dat werklozen die over relatief veel contacten beschikken in het jaar na ontslag intensiever naar werk zoeken (Tau = 0,10; $p < .05$), minder gauw met zoeken ophouden en uiteindelijk ook eerder weer werk vinden (Tau = 0,10; $p < .05$) dan werklozen die over relatief weinig sociale contacten beschikken.

Ordenen we de verschillende contacten naar sterkte, dan zien we dat als het aantal zwakke bindingen in het sociaal netwerk groot is, de kans op een spoedige terugkeer in het arbeidsproces ook groot is. Dit geldt in veel mindere mate voor de sterke bindingen.⁶

De gevonden samenhang van het aantal zwakke bindingen met zowel de intensiteit van het zoekgedrag als met de herintreding kan niet worden toegeschreven aan verschillen in arbeidsmarktpositie. In ons onderzoek is aan arbeidsmarktdeskundigen gevraagd aan te geven hoe de kansen

Tabel 1. Intensiteit zoekgedrag* en snelheid van herintreding**, naar het aantal zwakke bindingen (n = 242)

	Intensiteit zoekgedrag			
	Zwak		Sterk	
Aantal zwakke bindingen:				
Weinig	42%	31%	27%	(48)
Normaal	27%	30%	42%	(165)
Veel	21%	24%	55%	(29)

	Snelheid van herintreding				
	Langzaam			Snel	
Aantal zwakke bindingen:					
Weinig	65%	12%	6%	17%	(48)
Normaal	49%	15%	15%	21%	(165)
Veel	24%	10%	21%	45%	(29)

* Tau = 0,16; $p < .01$

** Tau = 0,21; $p < .01$

van de betrokkenen op de markt zijn, gelet op hun leeftijd, beroep, functie, laatstverdiende arbeidsinkomen, arbeidslocatie en ervaring. De mogelijkheden op de arbeidsmarkt van mensen met een omvangrijk netwerk blijken dan in de praktijk, als we op het oordeel van deskundigen afgaan, niet gunstiger te zijn dan van degenen met een klein netwerk. De gevonden samenhangen zijn evenwel niet erg sterk.

Werklozen met weinig zwakke bindingen zoeken minder intensief (tweederde zoekt weinig of nooit!) naar een baan en vinden bovendien ook in minder grote getale werk dan werklozen met een groot aantal zwakke bindingen. Opmerkelijk is daarbij, dat het voor hen eigenlijk niet uitmaakt of hun feitelijke arbeidsmarktsituatie gunstig is of niet: de kans dat ze aan het werk komen is hoe dan ook klein. Dit is een opmerkelijke bevinding: werklozen die over weinig sociale contacten beschikken weten een relatief gunstige arbeidsmarktpositie eigenlijk slecht te benutten! Natuurlijk moeten de mogelijkheden op de arbeidsmarkt er wel zijn, maar als die er ook maar een beetje zijn blijken werklozen met een omvangrijker sociaal netwerk van de geboden omstandigheden veel meer gebruik te maken.⁷

Een ander aspect aan sociaal kapitaal wordt gevormd door de hulpbronnen die gemobiliseerd kunnen worden via vrienden en kennissen. We hebben onderzocht of het beroepsprestigeniveau van de drie beste vrienden van invloed

Tabel 2. Percentage herintreders in het eerste jaar na ontslag, naar het aantal zwakke bindingen en de arbeidsmarktpositie (n = 242)

	Arbeidsmarktpositie			
	Slecht	Matig	Goed	
<i>Klein</i>	37%	35%	33%	(35%)
	(7/19)	(7/20)	(3/ 9)	Tau = -0,03 (n.s.)
	39%	57%	67%	(51%)
	(29/75)	(31/54)	(24/36)	Tau = 0,22 (p<.01)
<i>Groot</i>	67%	75%	89%	(76%)
	(8/12)	(6/ 8)	(8/ 9)	Tau = 0,20 (p<.10)
	(42%)	(54%)	(65%)	
	Tau = 0,13 (p<.10)	Tau = 0,23 (p<.02)	Tau = 0,32 (p<.01)	

Er bestaat geen verband tussen de mate waarin men over een omvangrijk netwerk van zwakke bindingen kan beschikken en de positie op de arbeidsmarkt (tau = 0,02; n.s.).

was op de snelheid waarmee weer werk werd gevonden. Er blijkt zo goed als geen samenhang te bestaan tussen het relatieve beroepsprestigeniveau van die drie vrienden en de tijd dat men werkloos is (Tau = 0,10; n.s.).

Laten we nog eens wat dieper op deze onderzoeksbevindingen ingaan. Hoe komt het dat werklozen die veel vrienden en kennissen hebben, in overeenkomstige arbeidsomstandigheden, eerder aan het werk komen?

3.2. Omvang en aard van het sociale netwerk en de wijze waarop werklozen terugkeren in het arbeidsproces

Om de vraag te kunnen beantwoorden, hoe het komt dat werklozen die veel vrienden en kennissen en tevens veel contacten via verenigingen hebben eerder aan het werk komen, kijken we eerst hoe de in ons onderzoek betrokken werklozen feitelijk weer aan het werk zijn gekomen. Uit eerder verricht onderzoek in het buitenland, maar ook in Nederland, is bekend dat nieuwe banen nogal eens worden verkregen via persoonlijke contacten (Faase 1981). Het is niet alleen zo dat

binnen een sociaal netwerk mensen elkaar aan werk kunnen helpen via persoonlijke bemoeienis of inspanning (voorspraak of 'kruiwagen'), een heel belangrijke functie van het sociale netwerk is vooral dat er informatie over vacatures circuleert.⁸

Aan alle herintreders is gevraagd aan te geven op welke wijze het eerste contact gelegd is, dat uiteindelijk tot het aanvaarden van de nieuwe werkring heeft geleid. Veel herintreders antwoorden daarop, dat men 'via-via' aan de nieuwe werkring is gekomen (29%). Dertien procent werd (terug) gevraagd door de (ex)werkgever of kwam door (ex-)collega's aan het werk (13%). Een groot aantal herintreders was echter aangewezen op een meer formele weg: bij 24% kwam het eerste contact met de nieuwe werkgever door middel van een reactie op een personeelsadvertentie tot stand en 14% vond nieuw werk via het Gewestelijk Arbeidsbureau. Tenslotte kwam 16% geheel op eigen initiatief weer aan het werk, door zelf naar de toekomstige werkgever te stappen of zich zelfstandig te vestigen.

Uit het onderzoek blijkt duidelijk, dat als we de herintreders die op informele wijze aan het werk gekomen zijn vergelijken met degenen die op andere wijze werk vonden dat werklozen die over een omvangrijk netwerk van zwakke bindingen beschikken, ook daadwerkelijk relatief meer op informele wijze ('via-via') aan het werk komen, terwijl andere meer zijn aangewezen op formele kanalen of eigen initiatief. Als we de intensiteit waarmee naar werk gezocht is erbij betrekken, kunnen we vervolgens zien, dat werklozen die op informele wijze aan een nieuwe werkring zijn gekomen over de gehele linie ook minder intensief hebben hoeven te solliciteren. Een dergelijke bevinding werd eveneens gerapporteerd door Granovetter (1974).

Betekent dit nu dat de werkloze, die over veel sociale contacten beschikt, maar achterover hoeft te gaan zitten wachten totdat hij via relaties weer aan nieuw werk geholpen wordt? Nee, dat betekent het voorafgaande geenszins. Opvallend is dat werklozen die over veel sociale contacten beschikken over de gehele linie genomen juist veel actiever zijn op de arbeidsmarkt dan werklozen die slechts over weinig contacten beschikken. Vooral degenen onder hen die niet 'via-via' aan het werk gekomen zijn blijken véél intensiever naar werk gezocht te hebben! Ook al is het zo dat werklozen met veel sociale contacten meer via die contacten, en in de praktijk waarschijnlijk feitelijk ook wel meer op voorspraak, aan het werk ko-

men, ziet het er naar uit, dat het 'kruiwagen-effect' nogal meevalt. Een belangrijker kenmerk van het sociale netwerk is dat het de betrokken informatie verschaft, van zeer directe aanwijzingen tot vage opmerkingen in de trant van 'heb je daar en daar wel eens aan gedacht?' Die informatie blijkt het tegendeel te bewerkstelligen van wat men misschien op het eerste gezicht zou denken: in plaats van te wachten tot er uit het netwerk daadwerkelijke hulp komt, gaat men er — gevoed met informatie — op uit om werk te zoeken. In dit verband is het interessant om te zien dat, in gelijksoortige arbeidsmarktomsomstandigheden, werklozen die over veel sociale contacten en daardoor over meer informatie kunnen beschikken hun eigen kansen gunstiger schatten dan werklozen die weinig sociale contacten hebben. Werklozen met weinig contacten moeten het met minder informatie stellen en nemen de schaarse mogelijkheden om terug te keren in het arbeidsproces ook daadwerkelijk minder waar.

Als we opnieuw naar het relatieve beroepsprestigeniveau van de drie beste vrienden kijken dan zien we dat werklozen met invloedrijke vrienden niet vaker op informele wijze werk vinden.

3.3. Het sociale netwerk en de kwaliteit van de verkregen baan

Uit het voorgaande blijkt, dat het sociale netwerk, en in het bijzonder het aantal 'zwakke' bindingen, opgevat kan worden als een sociale hulpbron die van betekenis is voor de kansen op terugkeer in het arbeidsproces. Betekent dit nu eveneens dat werklozen met veel vrienden en kennissen 'betere' banen krijgen? Om deze vraag te kunnen beantwoorden moeten we eerst een beslissing nemen over wat we onder een 'betere baan' verstaan. Kijken we vooral naar financiële aspecten, of eerder naar de taakhoud en het maatschappelijk aanzien van de nieuwe functie? Een andere mogelijkheid is, het aan het oordeel van de ondervraagde zelf over te laten of hij de nieuwe functie of werkkring 'beter' vindt dan de oude; met andere woorden, of hij er meer of minder tevreden mee is.

We hebben deze vraag op verschillende manieren onderzocht: niet alleen is het oordeel gevraagd van degenen die weer nieuw werk gevonden hebben, maar ook is een groot aantal kenmerken (o.a.: inkomen, beroepsniveau, sfeer, reistijd, ontplooiingsmogelijkheden, ongemakken) van de nieuwe baan vergeleken met die van de oude baan. Uit die vergelijking blijkt dat veel werklozen er in vergelijking met hun oude baan, hetzij materieel, hetzij immaterieel, bij terugkeer in het

arbeidsproces op achteruit gaan. Alleen ex-werknemers met een minimuminkomen gaan er bij herintreding niet of nauwelijks in inkomen op achteruit, maar daar staat tegenover dat juist zij over het algemeen minder aantrekkelijk werk moeten accepteren, met méér ongemakken (vuil werk, werk met stank, lawaai, tocht of vocht, werk met gevaarlijke stoffen, aan de lopende band, in ploegdienst). Werklozen uit de hogere inkomensgroepen hebben over het algemeen nog wel een redelijke grote kans om aan het werk te komen in het beroep waarvoor ze zijn opgeleid, maar dan vaak wel in een iets minder goed betaalde functie met minder maatschappelijk aanzien. Is een dergelijke achteruitgang nu kleiner als men over veel contacten beschikt en via die contacten weer aan het werk komt dan als men op meer formele wijze nieuw werk vindt? Die vraag is niet zo eenvoudig te beantwoorden. Het antwoord verschilt namelijk voor inkomens- en beroeps- groepen en hangt ook dan nog af van wat men onder 'beter' wil verstaan. In zijn algemeenheid kan zeker niet gezegd worden dat werklozen die over sociale hulpbronnen kunnen beschikken en die via hun sociale contacten aan het werk zijn gekomen beter af zijn. Zij zijn in ieder geval met hun nieuwe werkkring niet meer tevreden dan werklozen die via formele of andere wegen aan het werk zijn gekomen.

De enige categorie die wat de kwaliteit van de nieuwe baan betreft nog enig profijt lijkt te trekken uit het gebruik van sociale relaties zijn de werklozen met een boven-modaal inkomen. Als naar de ongemakken van de oude en nieuwe werkkring wordt gekeken, kan hun nieuwe werkkring in ieder geval niet slechter worden genoemd en ook wat inkomen betreft gaan zij er niet veel op achteruit. Voor werklozen met een minimum-inkomen en werklozen met een inkomen tussen minimum en modaal ligt de zaak echter anders. Degenen met een inkomen tussen minimum en modaal, die 'via-via' aan het werk komen, vinden weliswaar sneller werk, maar zeker géén beter werk. In veel opzichten zijn ze eerder slechter af: het nieuw te verrichten werk is in menig opzicht onaantrekkelijker (minder aanzien, meer ongemakken) en wordt meestal ook aanzienlijk slechter betaald dan zij die niet op informele weg weer aan het werk zijn gekomen. Vaak gaat het om mensen met betrekkelijk weinig opleiding en als ze al een opleiding hebben genoten is het vaak een bedrijfsspecifieke opleiding, die buiten de bedrijfstak van betrekkelijk weinig waarde is. Het zijn meestal ervaren krachten die door hard werken na vele jaren op een redelijk inkomens-

niveau zijn uitgekomen. Misschien is van alle werklozen voor hen het dilemma wel het grootst: de meesten willen zo gauw mogelijk weer aan het werk, kunnen een spoedige terugkeer in het arbeidsproces via sociale contacten soms ook wel realiseren, maar betalen daar dan, zowel in materieel als immaterieel opzicht, een flinke prijs voor. Voor deze inkomenscategorie heeft het veel weg van het kiezen tussen twee kwaden: werkloos blijven, óf accepteren dat de inspanningen van de voorafgaande jaren om in de baan hoger op te komen eigenlijk voor niets zijn geweest.

Voor werklozen met een minimuminkomen ligt de zaak nog weer iets anders. Als zij via contacten en relaties aan het werk komen, gaan ze er in financieel opzicht niet op achteruit (dat kan ook nauwelijks anders, gegeven de Wet op het minimum inkomen⁹). Ze worden er eerder wat beter van. Zij moeten daar echter in andere opzichten wel een prijs voor betalen: meer dan andere herintreders met een minimuminkomen accepteren ze onaangener werk (inspannend werk, vuil of gevaarlijk werk, werk aan de lopende band, werk in ploegendienst), dat weinig of niets meer te maken heeft met het vak of beroep waarin ze jarenlang gewerkt hebben en minder ontplooiingsmogelijkheden biedt.¹⁰

Bleek het beroepsprestigeniveau van de vrienden niet van invloed te zijn op de snelheid van herintreden, daarentegen vinden we wel een effect op het niveau van herintreding. Uit de analyse blijkt, dat herintreders met relatief invloedrijke vrienden er over de gehele linie minder op achteruit gaan dan herintreders met minder sociaal kapitaal ($Tau = 0,24; p < .01$). Bij nadere beschouwing blijkt dit vooral op te gaan voor inkomens- en beroepsprestigeaspecten van de oude en nieuwe baan en in mindere mate voor andere immateriële aspecten (ongemakken, sfeer, e.d.).

Indien rekening wordt gehouden met de verschillen in uitgangssituatie waarin de herintreders verkeerden, dan komt een verrassend patroon aan het licht. Het blijkt namelijk dat werklozen bij herintreding meer profijt (afgemeten aan een gesommeerde maat over verschillen in de zojuist genoemde prestige, materiële en immateriële aspecten tussen oude en nieuwe baan) van sociaal kapitaal hebben, naarmate ze hoger op de maatschappelijke ladder (afgemeten naar opleidingsniveau, naar laatstgenoten inkomen en naar beroepsprestige) zaten voordat ze werkloos werden.¹¹

4. Werkloosheid en sociale isolatie

Over de mate waarin het sociaal netwerk van ex-

werknemers na ontslag veranderingen ondergaat, lopen de meningen uiteen. Duidelijk blijkt dat de meeste contacten die men via het werk onderhield abrupt worden afgebroken of snel verwateren. Hoewel velen aanvankelijk op een continuering van die contacten hopen, vervliegt die hoop vaak snel.

Men hoort echter ook nogal eens beweren dat werklozen zich eveneens terugtrekken uit sociale relaties met mensen die men niet via het werk kent. Zij zouden vroeg of laat in een sociaal isolement geraken, omdat niet alleen het aangaan van nieuwe contacten maar ook het onderhouden van bestaande contacten een zekere wederkerigheid in 'diensten' vereist en werklozen nu eenmaal minder geld en andere materiële zaken te besteden hebben. Zo zouden de sociale hulpbronnen van werklozen dus langzamerhand opdrogen. Daarenboven zouden in het bijzonder de contacten met werkenden door frustratie en onaangename ervaringen mentaal extra belastend worden en daarom worden verbroken. Deze contacten zouden verminderen, omdat werkenden al dan niet opzettelijk werklozen aan hun statusverlies (met name hun achteruitgang in inkomen en prestige) helpen herinneren. Wat is daar van waar?¹²

Zoals reeds gezegd, in het onderzoek zijn oudere werkloze mannen vanaf het moment van ontslag gedurende een jaar gevolgd. In die periode zijn zij drie keer mondeling ondervraagd. De veranderingen in de kwaliteit en kwantiteit van het contact van werklozen met zowel hun werkende als werkloze vrienden werden op alle drie de meetmomenten zorgvuldig geregistreerd, zowel bij de ondervraagden die gedurende het hele jaar werkloos bleven, als bij degenen die na verloop van enige tijd weer terugkeerden in het arbeidsproces.

Tabel 3. Verschuivingen in contactfrequentie van contacten met werkende en werkloze vrienden (aantal contacten = 144)

	<i>Werkende vrienden</i> (n = 92)	<i>Niet-werkende vrienden</i> (n = 52)
Contactfrequentie		
+	21%	8%
0	33%	27%
-	47%	65%

$Tau = 0,19; p < .05$

Kendalls Tau waarden berekend met Fishers exact test

Hieruit blijkt, dat noch bij de herintreders noch bij de werklozen, in het eerste jaar volgend op ontslag, gesproken kan worden van sociale isolatie, in de zin dat men zich terugtrekt uit zijn sociale relaties of in de zin dat men alleen nog contacten met werklozen onderhoudt. Opvallend is, dat als een werkloze zich in het eerste jaar na ontslag al terugtrekt uit zijn sociale relaties, hij het eerste de contacten vermindert met vrienden en kennissen die, net als hij, werkloos zijn. De contacten met werkende vrienden en kennissen nemen in frequentie nauwelijks af! Zolang een werkloze nog terug wil keren in het arbeidsproces en hij daar ook nog mogelijkheden toe ziet is van sociale isolatie eigenlijk geen sprake. Zeker de contacten met werkende vrienden en kennissen worden niet verbroken.

Misschien zijn de gevonden resultaten bij nader inzien toch niet zo verrassend. Werklozen zullen minder geld en materiële goederen kunnen investeren in anderen, maar daar staat tegenover dat ze vrijer kunnen beschikken over hun tijd en energie, en in die zin meer tijd en energie kunnen besteden aan hun sociale relaties. Bovendien zullen werklozen met het oog op de toekomst waarschijnlijk juist eerder geneigd zijn hun contacten met werkenden te cultiveren, omdat ze van deze mensen eerder iets, en dan met name steun bij het vinden van een baan verwachten (verg. noot 6). Pas als ze zichzelf geen kans meer geven ooit nog aan het werk te komen valt dit motief weg. Vermoedelijk wordt dit effect nog versterkt door de reacties van deze vrienden en bekenden. In het algemeen zijn mensen wel bereid een ander te helpen, maar heeft die voorlopig niets meer te bieden en is er geen uitzicht op verandering, en doet de werkloze bovendien zelf minder moeite om de relatie te onderhouden dan komt een dag dat het crediet overtrokken raakt. Een ieder, inclusief werkenden en werklozen, zal indien de verwachting afneemt dat bepaalde contacten in de toekomst iets zullen opleveren, deze contacten afschrijven.

5. Samenvatting en conclusie

In dit artikel is eerst de vraag aan de orde gesteld of werklozen die over meer sociale hulpbronnen beschikken uiteindelijk eerder terugkeren in het arbeidsproces en of ze ook 'betere' banen krijgen. Het eerste deel van deze vraag is met een duidelijk 'ja' beantwoord: naarmate het aantal sociale contacten in het netwerk groter is, zoeken werklozen intensiever naar nieuw werk, houden ze minder gauw op met solliciteren en komen ze uiteindelijk eerder aan het werk. Vooral de 'zwak-

Tabel 4. Verschuivingen in contactfrequentie, naar de houding van werklozen (aantal contacten = 144)

	<i>Actief zoekgedrag</i> (n = 92)	<i>Berustend</i> (n = 52)
Contactfrequentie met werkende vrienden en kennissen		
+	18%	12%
0	36%	21%
-	46%	67%

Tau = 0,19; $p < .01$

Kendalls Tau waarden berekend met Fishers exact test

kere' bindingen, zoals bijvoorbeeld de contacten die voortvloeien uit het lidmaatschap van verenigingen, spelen daarbij een belangrijke rol. Opvallend is dat in een overeenkomstige arbeidsmarkt-situatie werklozen met een omvangrijk sociaal netwerk de mogelijkheden tot herintreding beter waarnemen dan werklozen met weinig contacten. Ook komen zij meer op informele wijze aan de slag. Werklozen die over weinig sociale contacten beschikken zien minder mogelijkheden tot herintreding en weten, zelfs in een relatief gunstige arbeidsmarktsituatie, de mogelijkheden minder te benutten. Bovendien blijken zij meer op formele zoekkanalen te zijn aangewezen. De vraag of werklozen die over veel sociale contacten beschikken uiteindelijk ook 'beter' werk vinden dan werklozen met een kleiner sociaal netwerk, moet ontkennend beantwoord worden. Vooral werklozen met een relatief laag inkomen betalen als ze 'via-via' weer aan het werk komen voor een spoedige herintreding een flinke prijs: zowel in materieel als in immaterieel opzicht is hun nieuwe baan vaak beduidend minder goed dan hun oude. Vrienden met een hoog beroepsprestigeniveau bleken niet van invloed te zijn op de snelheid waarmee werk werd gevonden, noch op de manier waarop de nieuwe baan verkregen werd. Wel is het zo dat herintreders die over vrienden met een hoog beroepsprestige beschikken er zelf in inkomen en beroepsprestige minder op achteruit gingen. Bijzonder opmerkelijk is dat dit effect sterker is naarmate de persoon oorspronkelijk een betere positie op de maatschappelijke ladder innam. Dit geldt zowel voor deze positie in het algemeen als voor afzonderlijke aspecten als opleidingsniveau, laatstverdiende inkomen of prestige van de laatste baan.

Vervolgens is de vraag gesteld wat bij oudere werklozen de gevolgen zijn van werkloosheid voor de sociale contacten die ze onderhouden. Geconstateerd is dat het totaal aantal sociale contacten van werklozen in het eerste jaar na ontslag weliswaar kleiner wordt, maar dat dit verlies vrijwel geheel op rekening kan worden geschreven van één bepaald soort contacten, namelijk de contacten die voortvloeiden uit de laatste werkkring. Van sociale isolatie, in de zin dat men zich terugtrekt uit zijn vrijwillige sociale relaties en alleen komt te staan, of slechts contacten onderhoudt met andere werklozen, is – in ieder geval in het eerste jaar na ontslag – geen sprake. Uit het onderzoek blijkt dat, als de contacten met vrienden en kennissen al afnemen, het niet de contacten met werkenden zijn, maar vooral de contacten met andere werklozen! Dat geldt zeker voor werklozen die nog graag willen werken en daar ook nog mogelijkheden toe zien. Voor hen beloven op dat moment de contacten met werklozen minder waardevol te zijn dan de contacten met werkenden. Pas als men in de werkloosheidssituatie berust en zichzelf al min of meer als vervroegd gepensioneerd beschouwt komt daar verandering in. Dan neemt het totaal aantal contacten, en daarmee ook het aantal contacten met werkenden, sterker af. Een jaar na ontslag is het aantal 'berustenden' onder oudere ex-werknemers echter nog klein.

Toekomstig onderzoek moet uitmaken of onze bevindingen te repliceren zijn voor andere categorieën werklozen, bijvoorbeeld voor jeugdigen en vrouwen. De vraag, of netwerken voor werklozen eenzelfde betekenis hebben in een minder slechte arbeidsmarkt, staat natuurlijk ook nog open.

Concluderend: *ten eerste*, sociaal kapitaal is van belang voor iemands kansen op terugkeer in het arbeidsproces. Heb je meer contacten, en met name meer zwakke bindingen, dan vind je eerder weer werk. Heb je vrienden met een hoog beroepsprestige, dan vind je een betere baan. En dat laatste geldt des te sterker, naarmate je eigen uitgangssituatie beter is.

Ten tweede, ondanks hun werkloosheid teren werklozen maar weinig in op hun sociale kapitaal, tenminste zolang ze nog niet in hun lot berusten.

Valt er hieruit iets te leren? Wat praktische adviezen betreft is het ons inziens van belang erop te wijzen dat langdurig werklozen een tamelijk specifieke groep vormen: het zijn doorgaans

mensen met betrekkelijk weinig sociale contacten, die de mogelijkheden op de arbeidsmarkt die er zijn slecht waarnemen, en deze mogelijkheden bovendien ook maar weinig benutten. Dat ze weinig sociale contacten hebben is niet eens zozeer een gevolg van de ondervonden werkloosheid, maar meer nog een selectie-effect: veel werklozen met een omvangrijk netwerk hebben immers inmiddels al weer nieuw werk gevonden. Langdurig werklozen vormen in meerdere opzichten (niet alleen wat contacten, maar ook wat bijvoorbeeld gezondheid betreft) vooral ook een *kwetsbare* groep. Velen zullen het, als ze niet aan werk worden geholpen, op eigen kracht niet meer redden. Het meest praktische wat arbeidsmarktpolitiek dan ook zou kunnen doen is deze langdurig werklozen werk (aan)bieden, met als bijkomend voordeel dat dat werk ook weer contacten oplevert. Dergelijke banenplannen moeten de betrokkenen dan wel bekend zijn. Aangezien informatie over mogelijkheden op arbeid bij deze langdurig werklozen veel minder dan normaal gesproken verwacht zou mogen worden via het sociaal netwerk aangereikt wordt, lijkt een goede voorlichting en informatieverschaffing aan deze langdurig werklozen van meer dan gewone betekenis. □

Noten

1. In het antropologisch onderzoek naar patronage en makelaardij worden hulpbronnen, waarover iemand zelf kan beschikken 'first order resources' genoemd, terwijl hulpbronnen, die iemand via zijn sociale contacten kan mobiliseren 'second order resources' heten (Boissevain 1974, blz. 158-163).
2. Deze vermoedens zijn van belang voor de recente discussie over een komende tweedeling tussen werkenden en werklozen in stagnerende verzorgingsstaten (zie Arts en Ultee 1985). Den Uyl (1985; blz. 171) benadrukt dat, hoewel er dan blijkens onderzoek op economisch en politiek terrein geen duidelijke kloof aan te wijzen valt, de sociale contacten van langdurig werklozen zouden afnemen.
3. Een belangrijke recente ontwikkeling op het gebied van het onderzoek naar sociale netwerken en gezondheid bestaat erin dat verschillende typen steun worden onderscheiden (zie Van de Vliet en De Boer 1984, blz. 4), en dat bovendien wordt uitgezocht welke personen in het sociale netwerk deze verschillende typen steun verschaffen (Litwak 1985).
4. Granovetter noemt sociale bindingen sterker, naarmate:
  - a. de hoeveelheid samen doorgebrachte tijd groter is;
  - b. de intimiteit van de relatie groter is;
  - c. de emotionaliteit groter is, en
  - d. de wederkerigheid in elkaar verleende diensten groter is ('voor wat hoort wat').
5. De vraag hoe het komt dat de één in het leven meer sociale contacten heeft dan de ander, is in principe eveneens met behulp van de sociaal kapitaal theorie

te beantwoorden. Al naar gelang van de verwachte waarde van toekomstige hulp zullen mensen bepaalde relaties willen aangaan en onderhouden en al naar gelang dat ze over andere hulpbronnen beschikken zullen ze daarin beter slagen.

6. Boorman (1977) heeft een formeel model ontwikkeld waarin hij antwoord probeert te geven op de vraag of het in situaties van meer en minder werkloosheid verstandiger is om in zwakke of sterke bindingen te investeren.
7. Zie voor uitvoerige resultaten van onderzoek naar de invloed van andere factoren op de snelheid van herintreding Tazelaar en Sprengers (1987a, 1987b). Ze tonen o.a. aan dat zowel opleidingsniveau, inkomen als leeftijd maar zwak verband houden met snelheid van herintreding.
8. We willen erop wijzen dat ons onderzoek tamelijk individualistisch van aard is. Het is te wensen dat in toekomstig onderzoek naar de invloed van sociale netwerken op arbeidsmarktgedrag tevens aandacht wordt besteed aan institutionele factoren. Een recent Duits onderzoek (Windolf en Hohn 1984) toont bijv. aan dat grote bedrijven, en vooral ook bedrijven met een hoge organisatiegraad van de werknemers, veel sterker via persoonlijke contacten recruterend.
9. Bovendien is er ook bij inkomensverdelingen sprake van regressie naar het gemiddelde.
10. Geholpen worden schept ook verplichtingen, men kan verstrikt raken in zijn netwerk, zodat men geboden kansen niet meer kan benutten (Li 1977).
11. Tevens blijkt dat iemand meer profijt heeft van zijn sociale kapitaal naarmate zijn vrienden ook in absolute zin een hogere positie hebben. Deze bevinding ondersteunt wat Lin (1982) de 'social resources' hypothese noemt: toegang tot en gebruik van betere sociale hulpbronnen leidt tot grotere doelbereiking. De in de hoofdstekst genoemde bevinding vormt een illustratie van wat Lin de 'strength-of-position'-hypothese noemt: naarmate iemands oorspronkelijke maatschappelijke positie hoger is, heeft hij toegang tot en maakt hij gebruik van betere sociale hulpbronnen. Beide hypothesen verdienen nadere uitwerking zowel in theoretische als empirische zin (vergelijk ook noot 3).
12. In een andere publikatie geven Tazelaar en Sprengers (1984) een verklaring van de besproken verbanden in termen van een mentale-incongruentie theorie.

Literatuur

- Arts, W. en C. Ultee, 'Tussen radicalisering en apathie. Maatschappelijke tweedeling als sociaal-wetenschappelijk probleem', *Economisch-Statistische Berichten* 20-2-1985, blz. 183-187.
- Boissevain, J.F., *Friends of friends. Networks, manipulators and coalitions*, Oxford, Basil Blackwell 1974.
- Boorman, S.A., 'A combinatorial optimization model for transmission of job information through contact networks', *Bell Journal of Economics*, 6 (1977), blz. 216-249.
- Bourdieu, P., 'Le capital social. Notes provisoires', *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 1 (1978) blz. 2-3.
- Campbell, K.E., P.V. Marsden en J.S. Hurlbert, 'Social resources and socioeconomic status', *Social Networks* 8 (1986), blz. 97-117.

- Enhus, E., I. Glorieux en R. van Rossum, 'Werkloosheid en sociale isolatie: een heroriëntatie', *Mens en Maatschappij* 61 (1986), blz. 116-146.
- Faase, L., *Mobiliteit en bemiddeling op de arbeidsmarkt*, Den Haag, Ministerie van Sociale Zaken, 1981.
- Fischer, Ch.S. en S.L. Phillips, 'Who is alone? Social characteristics of people with small networks', blz. 21-39 in: Peplau, L.A. en D. Perlman (eds.), *Loneliness. A sourcebook of current theory, research and therapy*, John Wiley, New York 1982.
- Flap, H.D., *Conflict, loyaliteit en geweld*, (dissertatie), Utrecht 1985.
- Flap, H.D., 'De theorie van het sociale kapitaal', *Antropologische Verkenningen*, 6 (1987).
- Flap, H.D. en N.D. de Graaf, 'Sociaal kapitaal en bereikte beroepshoogte', *Mens en Maatschappij* 60 (1985), blz. 325-344.
- Granovetter, M.S., 'The strength of weak ties', *American Journal of Sociology*, 78 (1973), blz. 1360-1380.
- Granovetter, M.S., *Getting a job. A study of contacts and careers*, Harvard University Press, Cambridge 1974.
- Li, P.S., 'Occupational achievement and kinship assistance among Chinese immigrants in Chicago', *The Sociological Quarterly*, 18 (1977), blz. 478-489.
- Lin, N., 'Social resources and instrumental action', blz. 131-146 in: Marsden, P.V. en N. Lin (eds.), *Social structure and network analysis*, Sage, Beverly Hills 1982.
- Lin, N., J.C. Vaughn en W.M. Ensel, 'Social resources and occupational status attainment', *Social Forces* 59 (1981a), blz. 1163-1181.
- Lin, N., W.M. Ensel en J. Vaughn, 'Social resources and strength of ties: structural factors in occupational status attainment', *American Sociological Review* 46 (1981b), blz. 393-405.
- Lin, N., M.W. Woelfel en S. Light, 'The buffering effect of social support subsequent to an important life event', *Journal of Health and Social Behavior* 26 (1985), blz. 247-263.
- Litwak, E., *Helping the elderly*, Guilford Press, New York 1985.
- McPherson, J. Miller, 'Voluntary affiliation: a structural approach', blz. 325-351 in: Blau, P. en R.K. Merton (eds.), *Continuities in structural inquiry*, Sage, London 1981.
- Sixma, H. en W.C. Ultee, 'Een beroepsprestigeschaal voor Nederland in de jaren tachtig', *Mens en Maatschappij*, 58 (1983), blz. 360-381.
- Sprengers, M. en F. Tazelaar, 'Werkloosheid en sociale integratie', in: I.G. Spruit en F. Tazelaar (red.), *Leven met werkloosheid*, Wolters-Noordhoff, Groningen 1987.
- Tazelaar, F. en M. Sprengers, 'Werkloosheid en sociaal isolement', *Sociologische Gids*, 31 (1984), blz. 48-79.
- Tazelaar, F. en M. Sprengers, 'Reacties van werklozen in theorie en praktijk', in: I.G. Spruit en F. Tazelaar (red.), *Leven met werkloosheid*, Wolters-Noordhoff, Groningen 1987b.
- Tazelaar, F. en M. Sprengers, *Ontslag op latere leeftijd*, 1987b (ter perse).
- Uyl, J. den, 'Na de tweedeling', blz. 165-179 in: J. den Uyl, *De toekomst onder ogen. Beschouwingen*

over socialisme, economie en economische politiek, Bert Bakker, Amsterdam 1985.

- Vliert, E. van de en F. de Boer, 'Sociale steun als determinant van gezondheid', *Gezondheid en Samenleving* 5 (1984), blz. 2-8.

- Windolf, P. en H.W. Hohn, *Arbeitsmarktchancen in der Krise. Betriebliche Rekrutierung und soziale Schliessung*, Campus, Frankfurt 1984.

Symposium Verklarende Sociologie

De Werkgemeenschap Verklarende Sociologie houdt haar jaarlijkse symposium op *vrijdag 6 november 1987* in het Bestuursgebouw van de Rijksuniversiteit Utrecht, Heidelberglaan 8 ('de Uithof'), Utrecht.

Het thema van deze dag is gewijd aan *Flexibilisering van de arbeidsmarkt*. Zowel onderzoekers van binnen als van buiten de werkgemeenschap zullen inleidingen houden over diverse vormen van flexibilisering van de arbeidsmarkt. Aan de orde komen onder andere de invloed van wettelijke regelingen op arbeidsmarktgedrag van werklazen, de specifieke plaats van vrouwen in flexibele arbeidscontracten, empirisch onderzoek naar reeds bestaande vormen van arbeidsflexibilisering, de rol van sociale netwerken op de arbeidsmarkt, de gevolgen van flexibilisering van de arbeidsmarkt in het licht van eisen van rechtvaardigheid en efficiëntie.

Inschrijving vindt plaats door overmaking van *f* 25 op bankrekeningnr. 331032252 t.n.v. H. Flap, Nieuwegein, onder vermelding van naam en adres van de afzender. In dit bedrag zijn de kosten van papers, lunch en koffie/thee inbegrepen. De papers worden na ontvangst van het inschrijvingsbedrag toegezonden.

Voor eventuele inlichtingen wende men zich tot H. Flap, tel. 030 - 553102/531967.

Jubileumcongres 60 jaar CAO

Vanwege het 60-jarig bestaan van de Wet op de collectieve arbeidsovereenkomst en het 50-jarig bestaan van de Wet op het algemeen verbindend en het onverbindend verklaren van bepalingen van collectieve arbeidsovereenkomsten in 1987 organiseren de Vereniging voor Arbeidsrecht, de Nederlandse Vereniging voor Onderzoek in Arbeidsverhoudingen en de Dienst Collectieve Arbeidsvoorwaarden van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid op donderdag *22 oktober 1987* het Jubileumcongres '60 jaar CAO'. Het centrale thema van dit congres 'de betekenis van de Wet-cao en de Wet-avv, c.q. van beide instrumenten voor de Nederlandse arbeidsverhoudingen toen, nu en straks' wordt vanuit verschillende invalshoeken benaderd door drs. H.J. Brouwer, prof.dr. W. van Voorden, prof.mr. W.J.P.M. Fase, R. van Wijk, J. Stekelenburg en de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Het geheel staat onder leiding van prof.mr. M.G. Rood. Het congres wordt gehouden in het kantoorgebouw van de Sociale Verzekeringsraad, Bredewater 12 te Zoetermeer en staat open voor iedere belangstellende, waarbij echter rekening moet worden gehouden met een beperkte zaalcapaciteit. Bij deelname is men een bijdrage van *f* 40 verschuldigd (incl. koffie, thee, lunch enz. en documentatie), bij vooruitbetaling te voldoen.

Nadere informatie en een inschrijvingsformulier kunnen telefonisch worden aangevraagd onder nr. 624611, tst. 2734.